

PARTICULARITĂȚI ALE EVOLUȚIEI SISTEMULUI INSTITUȚIONAL DIN BASARABIA ÎN EPOCA MODERNĂ

(REPERE ISTORIOGRAFICE
ȘI ETAPELE EVOLUȚIEI INSTITUȚIILOR)

Valentin TOMULEȚ

INTERESUL PENTRU scrierea unui studiu dedicat particularităților evoluției sistemului instituțional din Basarabia în sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea a fost dictat de faptul că, după anexarea în teritoriului dintre Prut și Nistru, majoritatea instituțiilor care au existat în Principatul Moldova au fost păstrate, pentru o anumită perioadă de timp, și în provincia anexată. Din acest considerent, ne-a interesat, din ce cauză, anexând un teritoriu ce nu-i aparținea și la care nu avea nici un drept, țarismul nu a înființat imediat aici instituțiile sale, care ar fi îndeplinit activități cu caracter economic, social, politic, administrativ, fiscal, judiciar, cultural etc., dar a preferat să le păstreze, pentru un anumit timp, pe cele vechi.

În acest studiu, analizând schimbările operate în sistemul administrativ, economic, social, judiciar, fiscal, religios etc., ne-am propus ca scop să scoatem în evidență și să determinăm mecanismul de includere a teritoriului nou-anexat în componența Imperiului Rus, iar prin aceasta – să înțelegem tipologia și să determinăm principalele etape în încorporarea (în baza exemplului Basarabiei) în componența Rusiei a diferitelor regiuni și popoare, evidențiind în același rând particularitățile administrării politice și funcționării instituțiilor la periferiile naționale ale acestui enorm imperiu. Gradul de cercetare a problemei a fost analizat în partea istoriografică a studiului.

Cercetarea mecanismului și condițiilor de funcționare a instituțiilor presupune, întâi de toate, o orientare metodologică prin care se face trecerea de la metodologiile obiective la cele interpretative. Aceste metodologii în cercetarea științifică s-au dezvoltat mai ales după anii '90 ai sec. al XX-lea, în economie și apoi și în celelalte științe sociale, și sunt foarte influente și în prezent¹.

Definirea instituției. Pornind de la faptul că în studiul de față vom determina particularitățile care au provocat schimbări în sistemul instituțional din Basarabia în epoca modernă, la început este necesar să definim succint termenul *instituție*. În istoriografia și sociologia contemporană acest termen are mai multe sensuri:

I. Legi, reguli și sancțiuni de impunere a acestora, prin care sunt reglementate comportamente. Există reguli și constrângeri formale și informale care modelează comportamente, reglementează interacțiuni, reduc incertitudinile vieții individuale și sociale.

2. Instituțiile sunt norme, adică reguli interiorizate de actorii sociali, asociate cu anumite valori, generatoare de angajări și credințe morale, transformate în obligații interne care motivează și orientează acțiunile individuale.

3. Instituțiile sunt părți componente ale sistemelor simbolice comune, ale proceselor cognitive și culturale din viața socială².

Prin noțiunea *instituție* subînțelegem, în primul rând, un organism care îndeplinește în special activități cu caracter social, economic, cultural, administrativ etc.; ansamblul normelor juridice care reglementează o anumită categorie de relații sociale; ansamblul de relații care îndeplinesc funcția de promovare, de conservare, de apărare a unor interese sociale³. În limbajul comun, cuvântul *instituție* își păstrează sensul inițial, juridic, desemnând organizațiile care au statut, reguli de funcționare stabilite prin regulamente și/sau legi, având rolul sau funcția socială de a satisface anumite nevoi colective. Exemplu tipic de instituție în acest sens este statul, cu organizațiile sale administrative, politice, militare etc.⁴

În sens mai larg și mai timpuriu pentru spațiul românesc, termenul *instituție* desemnează orice formă de viață socială care, printr-un proces de organizare și structurare în jurul unor funcțiuni și obiective tipice, ajunge să fie reglementată de *obicei* (dreptul, așa-numit de la o vreme – nescris, aflat pe una din treptele lui de dezvoltare), *de lege* (dreptul scris, fie pravilă laică sau bisericească receptată, fie dreptul domnesc și pravila țării, mai târziu) sau de *convenții și tratate internaționale*⁵.

Menționăm în context că, noțiunea de instituție cuprinde și o serie de temeni „tehnici”, unii deja ieșiți din uzul limbii, a căror cunoaștere este strict necesară pentru înțelegerea mai profundă a structurii și mecanismului de funcționare a instituțiilor. Prin urmare, o cunoaștere profundă a instituțiilor și a termenilor „tehnici” ne permite nu doar să subliniem unitatea de structură a acestora în cadrul întregului areal românesc, dar și să subliniem schimbările care au intervenit în cadrul anumitor instituții în urma instituirii regimului de dominație țarist în Basarabia.

Repere istoriografice. Unele aspecte cu referință la diferite instituții administrative și de drept din Basarabia sub regim de dominație țaristă au fost tangențial analizate în lucrările cercetătorilor ruși P.Kunițki⁶, N.Batriușkov⁷, L.Berg⁸, N.Lașkov⁹, P.Krușevan¹⁰ ș.a. Autorii au încercat să facă o caracteristică succintă a instituțiilor sociale, fiscale și administrative din Basarabia în sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea. Dar aceste lucrări poartă amprenta timpului, sunt scrise de pe poziții imperiale, iar autorii lor căutau să demonstreze caracterul progresist al legislației și al instituțiilor de stat ruse. Prin urmare aceste lucrări nu apreciază obiectiv instituțiile păstrate în Basarabia un anumit timp de administrația rusă.

Un interes deosebit prezintă lucrările funcționarilor ruși trimiși în Basarabia pentru a studia particularitățile sistemului administrativ – N.Baikov¹¹, P.Svinin¹² și ale celor care au activat în diferite instituții ale Basarabiei – F.Vighel¹³, S.D. Urusov¹⁴. Acestea conțin informații valoroase despre categoriile sociale, instituirea cordonului sanitaro-vamal de și Dunăre și despre unificarea vamală a Basarabiei cu Rusia, sistemul administrativ, judiciar, fiscal al Basarabiei în sec. al XIX-lea etc.

Unele informații și aprecieri importante privind caracteristica diferitelor ramuri economice ale Basarabiei, irentabilitatea păstrării cordonului sanitaro-vamal de și influența menținerii

lui

asupra dezvoltării economice a provinciei, încadrarea în comerțul intern a diferitor categorii sociale, instituirea burgheziei comerciale, se conțin în lucrarea lui Ia. Saburov¹⁵ și în articolul lui F.Brun¹⁶.

Un interes aparte pentru cercetarea instituțiilor din Basarabia în sec. al XIX-lea prezintă lucrările lui A.Nakko. În articolele dedicate administrației civile din Basarabia (în sens de Bugeac – V.T.), Moldova și Muntenia în anii războiului ruso-turc din 1806-1812¹⁷ și administrației civile din Basarabia în perioada 1812-1828¹⁸, autorul, folosind un număr impunător de documente inedite de arhivă, analizează sistemul administrativ și schimbările care au intervenit în cadrul acestui sistem în urma activității administrației ruse din Principate, evidențiază specificul sistemului administrativ al Basarabiei în perioada 1812-1828 – perioada autonomiei limitate a provinciei în componența Imperiului Rus. Una dintre cele mai importante lucrări scrise de A.Nakko este lucrarea dedicată istoriei Basarabiei, analizată de autor din punct de vedere istoric, economic și statistic, dar care, cu regret, a rămas needitată și puțin cunoscută nu doar cititorului larg, dar și multor istorici¹⁹. Autorul pune în discuție diverse probleme legate de administrarea Basarabiei, evidențiază schimbările care au intervenit în acest sistem în perioada de dominație țaristă, analizează procesul de includere a Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus, cercetează schimbările care au avut loc în sistemul administrativ-teritorial, expune divergențele din cadrul grupărilor boierești în timpul alegerilor în Adunarea deputaților nobilimii din Basarabia din anii '20-'50 ai sec. al XIX-lea etc. Dar și această lucrare, deși este destul de bine documentată, este scrisă de pe poziții imperiale. Autorul subapreciază rolul administrației imperiale ruse în administrarea Basarabiei.

În studierea instituțiilor administrative din Basarabia din sec. al XIX-lea un interes deosebit prezintă și lucrările lui L.Kasso. Deși a scris la comandă, în legătură cu centenarul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, și a tratat evenimentele prin prisma ideologiei imperiale, autorul a pus în circuitul științific izvoare inedite și prin aceasta a lărgit cunoștințele noastre despre aceste evenimente²⁰. Un merit deosebit al autorului este studierea dreptului local din Basarabia²¹.

Unele informații cu referință la tema de cercetare întâlnim și în lucrările ofițerilor Cartierului general²². Aceștia au efectuat descrierea statistică a Bugeacului, au elaborat hărți topografice ale Basarabiei și au descris detaliat sistemul de prestații și dări din acea perioadă.

Un rol important în studierea istoriei Basarabiei aparține istoricului, economistului și publicistului A.A. Skalkovski²³, considerat unul dintre cei mai remarcabili cercetători ai sec. al XIX-lea, specialist în domeniul istoriei și statisticii, care a lăsat moștenire 274 de lucrări ce privesc diverse întrebări de istorie economică și politică a Novorosiei și Basarabiei. Bazându-se pe un număr mare de izvoare accesibile timpului, A.A. Skalkovski a studiat diverse aspecte legate de viața economică, structura socială, administrarea politică a țarismului în Basarabia, a expus un șir de sugestii privind caracterul relațiilor de piață, a încercat să determine locul și importanța Basarabiei în sistemul pieței din Novorosia, a pătruns în esența sistemului administrativ instituit în provincie pe parcursul sec. al XIX-lea etc.²⁴

Unele aspecte ale istoriei Basarabiei, în special instituțiile, economice, sociale și fiscale, au fost studiate de istoricii și economiștii basarabeni din a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea: N.V. Lașkov²⁵, N.C. Moghileanski²⁶ ș. a. Deși

lucrările poartă un caracter mai mult economic, autorii n-au putut trece cu vederea și unele aspecte ce țin de schimbările în structura socială a populației, sistemul administrativ, politica promovată de administrația rusă în domeniul economic, social, fiscal etc.

Studierea legislației locale din Basarabia a fost și în vizorul juriștilor V.Linovski²⁷, A.Egunov²⁸, M.Șimanovski²⁹, O.Pergament³⁰, R.Kohmanski³¹ și alții, care au pus în discuție mai multe subiecte legate de legislația locală, dreptul privat și dreptul public, practica judecătoreii basarabene, cât și diverse probleme de controversă privind dreptul basarabean etc.

Un anumit interes prezintă lucrările lui A.Stadnički³², I.Parhomovici³³ și D.Șceglov³⁴ dedicate mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, din care putem determina rolul mitropolitului în viața politică a Basarabiei, aportul lui în păstrarea autonomiei provinciei până la 1828.

Unele subiecte legate de administrarea Basarabiei în sec. al XIX-lea sunt expuse și în lucrările lui I.Halipa³⁵ și Z.Ar bure³⁶. Dar, autorii n-au pătruns în esența mecanismului de administrare a Basarabiei în această perioadă de timp.

În concluzie, putem considera că istoriografia epocii moderne, dedicată istoriei Basarabia, cu tangență directă la istoria instituțiilor, suferă în multe de incorectitudini, inexactități; în plus, ea nu a depășit nivelul acumulării materialului factologic și al cercetărilor cu caracter local.

În perioada interbelică, după mai mult de 100 de ani de dominație țaristă, apare posibilitatea de a analiza consecințele dominației asupra dezvoltării acestor teritorii. Apar primele lucrări de sinteză dedicate istoriei Basarabiei, în care, alături de problemele majore legate nemijlocit de anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus și consecințele acesteia asupra dezvoltării economice, sociale, politice și culturale a regiunii, întâlnim anumite informații referitor la tema de cercetare.

Din aceste lucrări evidențiem, prin valoarea lor științifică, prin modul de abordare a problemelor investigate, cercetările lui Onisifor Ghibu³⁷, Ion Nistor³⁸, Alexandru Boldur³⁹, Dumitru Bogos⁴⁰, Petre Cazacu⁴¹, Nicolae Popovschi⁴², Ștefan Ciobanu⁴³ etc. Ultimii cinci erau basarabeni de origine, cunoșteau bine limba, istoria și cultura rusă, respectiv, izvoarele și literatura monografică din Imperiul Rus vizând istoria Basarabiei. Aceste lucrări conțin informații valoroase referitoare la sistemul administrativ și judiciar din Basarabia după anexarea ei etc.

De un interes deosebit sunt lucrările dedicate autonomiei provinciei până la 1828. În acest sens, lucrarea lui A.Boldur, dedicată autonomiei Basarabiei⁴⁴, prezintă un interes aparte pentru cercetările în domeniu, autorul fiind printre primii care s-a referit și la mecanismul de funcționare a instituțiilor.

Prin urmare, istoriografia română din perioada interbelică a adus un aport considerabil în studierea diverselor probleme ce țin de istoria Basarabiei și ne ajută, în așa fel, la conceperea problemelor ce țin de evoluția instituțională în Basarabia în epoca modernă.

Pe parcursul secolului trecut mai mulți istorici au întreprins încercări de a explica mecanismul de funcționare a instituțiilor, definind unii termeni economici, sociali, fiscali, politici și administrativi. Cel mai mult i-a reușit în acest sens istoricului M.P. Muntean, unul dintre cei mai buni cunoscători ai izvoarelor istoriei Basarabiei sec. al XIX-lea, care a publicat un studiu valoros dedicat dezvoltării economice a regiunii în perioada 1812-1861⁴⁵ și în care, întâlnind diverși termeni ce reflectă viața economică, diferite stări sociale,

varietatea de dări și prestații, instituții administrative, fiscale, religioase etc., a încercat să-i definească succint.

Anumite informații cu referință la definirea anumitor instituții economice, sociale, administrative, fiscale etc. care au funcționat în Basarabia în sec. al XIX-lea întâlnim în culegerea de documente dedicată *Situației țăranilor și mișcării țărănești din Basarabia în perioada 1812-1861*, alcătuită de istoricii I.A. Anțupov și C.P. Krâjanovskaia⁴⁶. Pentru a ușura citirea și înțelegerea documentelor publicate, autorii alcătuiesc un indice terminologic, în care au fost incluși și caracterizați foarte succint toți termenii, inclusiv instituțiile întâlnite în documentele publicate.

Un interes deosebit prezintă și lucrarea *Acte în limba română tipărite în Basarabia (1812-1830)*, îngrijită de Paul și Zamfira Mihail. Pentru a ușura înțelegerea textelor moldovenești, autorii alcătuiesc la sfârșitul lucrării un indice lexicografic, tematic și de „cuvinte-cheie”, unde dau o caracteristică, deși foarte succintă, a acestora⁴⁷.

Date referitoare la anul instituirii anumitor instituții din Basarabia în epoca modernă întâlnim și în lucrarea cercetătorului Dinu Poștarencu, intitulată *O istorie a Basarabiei în date și documente*⁴⁸. Deși autorul nu descrie istoria acestor instituții, nu pune în discuție problema mecanismului de funcționare a instituțiilor, ci stabilește doar anul instituirii unor instituții, lucrarea prezintă în interes deosebit și servește că o cronică în instituirea diferitelor instituții locale și regionale.

În 2005, același autor a întreprins încercarea de a alcătui un mic dicționar rus-român de instituții rusești din Basarabia în sec. al XIX-lea⁴⁹. Deși micul dicționar atașat *la istoria modernă a Basarabiei* nu include nici pe departe toate instituțiile și nu explică mecanismul lor de funcționare, el are o importanță deosebită în transpunerea în română a terminologiei respective și servește concomitent drept instrument de lucru în cercetarea diferitelor instituții existente în Basarabia în sec. al XIX-lea.

Problema organizării administrative a Basarabiei în perioada dominației țariste a fost și în vizorul mai multor cercetători din Republica Moldova. Din lucrările mai vechi axate pe această temă pot fi amintite lucrările lui Ia.S. Grosul⁵⁰, A.V. Surilov⁵¹, I.A. Anțupov și V.I. Jukov⁵², în care sunt studiate diferite aspecte ale sistemului administrativ din Basarabia în sec. al XIX-lea. Autorii au pus în discuție mai multe întrebări legate de schimbările care ai intervenit în sistemul administrativ, specificul autonomiei limitate în componența Imperiului Rus, al politicii imperiale ruse promovate în sistemul administrativ al Basarabiei în sec. al XIX-lea etc. Dar, acești istorici au scris sub influența paradigmei marxiste, multe din problemele legate de sistemul administrativ fiind tratate de pe pozițiile tradiționale ale istoriografiei sovietice, care considera actul de la 1812 drept unul progresist.

Din cercetările mai noi dedicate sistemului administrativ al Basarabiei în epoca modernă pot fi amintite lucrările lui Marcel Suveică⁵³, Sergiu Cornea⁵⁴, Andrei Borșevski⁵⁵, V.Morozan⁵⁶ și Dinu Poștarencu⁵⁷. Autorii încearcă să analizeze de pe principii noi schimbările care au avut loc în sistemul administrativ al Basarabiei pe parcursul sec. al XIX-lea. În circuitul științific au fost puse noi documente de arhivă, care au sporit interesul față de aceste lucrări.

Organizarea administrativă a Principatelor Române sub ocupația militară rusă din anii 1806- fost obiectul de studiu al istoricului Alexei Agachi, care în baza unui impunător

material factologic, în special de arhivă, inedit, analizează schimbările care au avut loc în instituțiile administrative în această perioadă de timp⁵⁸. Cercetările efectuate de Alexei Agachi ne permit să înțelegem cauza păstrării în Basarabia a multor instituții, în special în primii ani după anexare și să înțelegem mecanismul de funcționare a acestora.

Instituțiile administrative și cele juridice din Basarabia în epoca modernă sunt și în vizorul juriștilor Elena Aramă⁵⁹, Valentina Coptileț⁶⁰, Zinaida Lupașcu⁶¹, Mihai Tașcă⁶². Acești autori pun la îndoială unele teze expuse în istoriografia sovietică cu referire la sistemul judiciar din Basarabia în sec. al XIX-lea și analizează prin prisma unor noi concepte și viziuni schimbările care au avut loc în domeniul instituțional în Basarabia sub regim de dominație țaristă. În pofida acestui fapt, și în aceste lucrări nu se analizează detaliat premisele schimbărilor operate de administrația imperială în sistemul administrativ și judiciar; în afara cercetării au rămas discuțiile duse pe parcursul anilor în cadrul diferitelor instituții regionale și imperiale privind lichidarea unor instituții locale și instituirea altor noi imperiale; nu totdeauna se pătrunde în esența mecanismului de funcționare a acestor instituții, iar deseori nici funcțiile și competențele acestora nu sunt descrise complet și cu exactitate etc.

Problema legată de evoluția instituțiilor administrative din Basarabia în epoca modernă este pusă în discuție în ultimii ani cu o nouă intensitate de tinerii cercetători. În perioada 18-19 septembrie 2009, în cadrul programului pentru tinerii cercetători, și-a desfășurat lucrările Conferința științifică internațională cu genericul „*Evoluția instituțiilor administrative primare în Europa de Est (sec. XVIII-XIX)*”, cu participarea tinerilor istorici din Republica Moldova, România, Polonia, Rusia și Ucraina. Cele mai bune materiale prezentate în cadrul conferinței au fost publicate în Revista de Istorie a Moldovei⁶³.

În ultimii ani re apare tot mai mult interesul cercetătorilor pentru publicarea documentelor cu referire la instituțiile administrative din Basarabia în epoca modernă⁶⁴. Un interes deosebit, în acest sens, prezintă recenta culegere de documente *Instituțiile administrative locale din Basarabia (1812-1838)*, alcătuită de cercetătorii de la Institutul de Istorie Stat și Drept al AȘM și ANRM, Alina Felea, Teodor Candu, Tudor Ciobanu, Eugen Cernenghi și Adrian Dolghi, în care au fost incluse 78 de documente, unele inedite, depistate în fondurile ANRM și ASRO, iar altele publicate, la timpul său, în diferite culegeri de documente⁶⁵. Culegerea de documente include legi, proiecte de legi, rapoarte ale funcționarilor, dispoziții, ceri etc., ce reflectă istoria și evoluția organelor administrative locale, în special instituția isprăvniceii.

Prin urmare, analiza istoriografică a problemei demonstrează cu lux de amănunte că problemele abordate în articolul de față n-au fost obiectul de studiu al cercetărilor nici în istoriografia modernă, nici în cea contemporană. Puținele referiri la această temă s-au făcut doar tangențial în lucrările de sinteză dedicate vieții social-economice și politice în Basarabia în sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea și nu satisfac cerințelor științei istoriografice contemporane. Izvoarele de arhivă depistate în diferite fonduri de arhivă, atât de la noi din republică, cât și de peste hotare, ne-au permis să cercetăm, în linii majore, problemele abordate în lucrare.

Determinarea particularităților etapelor evoluției instituțiilor. Pentru a înțelege ce schimbări au intervenit în cadrul instituțiilor, este necesar a determina perioadele interne (convenționale) în evoluția economică, socială, administrativă și politică a Basarabiei în epoca modernă (anii 1812-1918).

În politica imperială a țarismului promovată în Basarabia putem evidenția, convențional, trei perioade ce corespund, de fapt, etapelor de includere a regiunii în sistemul economic, administrativ și politic al Imperiului Rus: prima cuprinde anii 1812-1828/1830, cea de a doua – anii 1831-1868/1873 și cea de a treia – anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea – 1918.

Prima perioadă începe cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus potrivit Tratatului de la București din 16(28) mai 1812 și finalizează cu lichidarea în 1828 a autonomiei Basarabiei (conform Regulamentului privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828⁶⁶), cu suprimarea cordonului vamal de la Nistru și cu unificarea vamală a provinciei cu guberniile interne ruse prin Regulamentul din 26 septembrie 1830⁶⁷. Acordarea prin Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 a statutului de autonomie limitată în componența Imperiului Rus, va influența direct specificul și evoluția instituțiilor în teritoriu nou-anexat.

În această perioadă Basarabia este separată de guberniile ucrainene și ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar de țările europene – prin cel de la Prut și Dunăre. Pentru o anumită perioadă de timp, până în 1828, Basarabia deține statutul de autonomie limitată în componența Imperiului Rus. Tot atunci sunt luate măsuri concrete în vederea studierii resurselor economice și umane ale Basarabiei, sunt trimiși funcționari și date dispoziții administrației militare și civile întru a studia frontiera de apus – la Prut și Dunăre – în vederea instituirii unui cordon sanitaro-vamal ce ar apăra teritoriul nou-anexat nu numai de pătrunderea molimei, dar care l-ar pregăti, în ce privește instituțiile vamale și de carantină, pentru o administrare economică eficientă și o includere cât mai grabnică și sigură a regiunii în sistemul pieței interne ruse⁶⁸. Acești funcționari aveau obligația de a studia pe teren specificul administrării teritoriului, instituțiile sociale, fiscale, administrative etc. În același rând, ei urmau să ia cunoștință nu doar de specificul dezvoltării economice, de condițiile în care poate fi desfășurat comerțul, de cererea și oferta pe piața internă rusă și cea basarabeană, dar și să analizeze și particularitățile comerțului, formate în bază particularităților deja stabilite în comerțul Moldovei la sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, particularități păstrate de țarism pentru o anumită perioadă și în Basarabia, atât din considerente de ordin economic, cât și de cel politic. Totodată, erau analizate schimbările care au intervenit în cadrul diferitelor categorii sociale, modalitatea de impozitare a populației moștenită din Principatul Moldova, pentru a putea fi operate schimbări reieșind din noile condiții etc.⁶⁹

Teritoriul este subordonat, integral, unui sistem birocratic și legislativ complet străin – celui rusesc. Intervin treptat schimbări în sistemul de proprietate. Stările sociale tradiționale autohtone sunt dispersate prin infiltrarea în rândurile lor a elementului alogen cosmopolit: rușilor, ucrainenilor, bulgarilor, găgăuzilor, evreilor, armenilor, grecilor, germanilor, elvețienilor etc. Autohtonii sunt supuși unui sistem de dublă exploatare – de către administrația imperială, ce prezenta o instituție străină, greu de conceput pentru mulți din autohtoni, și de către persoane fizice, de multe ori provenite nu din rândul boierilor moldoveni autohtoni, ci din rândul străinilor care au primit, au cumpărat sau au obținut în urma căsătoriilor proprietăți funciare, la care se adaugă, de multe ori, tot felul de abuzuri și violențe, atât din partea autohtonilor, cât și din partea străinilor. Regimul de dominație țarist a afectat și boierimea, care, pentru a-și păstra drepturile și privilegiile, a fost nevoită să învețe limba rusă, să-și facă studiile în instituțiile de învățământ din Rusia, să accepte funcții în instituțiile ținutale și regionale și, prin aceasta, să participe

la promovarea politicii coloniale a Imperiului în teritoriul anexat, ceea ce din punct de vedere mental-afectiv a influențat negativ asupra spiritului național.

În această perioadă țarismul a păstrat vechile denumiri ale instituțiilor și funcționarilor (*ținut, ispravnic, ocol, ocolaș, adunarea satului, vornic, bătrân* etc.) și atribuțiile acestora. Provincia era împărțită în *ținuturi*. În fruntea ținuturilor se numeau *ispravnicii*, care pe lângă funcțiile de bază, desemnau în funcții conducătorii unităților teritoriale mai mici. Ținuturile erau împărțite în *ocoale*, ce cuprindeau un anumit număr de *sate*. În fruntea ocoalelor erau aleși *ocolașii*. Satele erau administrate de *vornici* și *adunarea satului*.

În această perioadă se observă tentativa boicotării practicii utilizării limbii române în instituțiile civile și juduciare din Basarabia, contrar prevederilor legale, ce se realiza, de cele mai dese ori, de funcționarii ispravnicilor, care s-au completat treptat din rândurile rușilor, ucrainenilor etc. care nu cunoșteau și nu doreau să învețe limba autohtonilor. Pe parcurs inițiativa de a înlătura limba română din instituțiile regionale și ținutale a parvenit chiar din partea funcționarilor Guvernului Regional. Aceasta dovedește o dată în plus că țarismul, deși a acordat pentru o anumită perioadă de timp Basarabiei unele particularități în sistemul administrativ, a promovat o politică consecventă de includere a teritoriului nou-anexat în sistemul economic și politic imperial, parte componentă a căreia era politica de deznaționalizare – rusificare prin învățământ, administrație de stat, politică a populației dispersate, înstrăinarea valorilor spirituale ale neamului și pregătirea unei elite cosmopolite, bazate pe un alt sistem de valori decât cel românesc etc., anularea drepturilor și libertăților naționale și interzicerea utilizării limbii române și a limbilor altor grupuri etnice în toate domeniile vieții sociale, lipsirea românilor basarabeni de propriile valori spirituale și impunerea valorilor spirituale ruse etc.

Intervin anumite schimbări și sub aspect ecleziastic. La 21 august 1813, uzurpând drepturile canonice ale Mitropoliei Moldovei, oficialitățile de la Sankt Petersburg înființează pe teritoriul nou-anexat Eparhia Chișinăului și Hotinului⁷⁰, divizând, în așa fel, Principatul Moldova nu doar din punct de vedere politic, dar și sub raport religios.

La rândul său, perioada anilor 1812-1830 poate fi divizată, convențional, în două etape. *Prima etapă* cuprinde anii 1812-1825, când se întreprind măsuri concrete în vederea atragerii în Basarabia a coloniștilor, negustorilor bogați din străinătate și din guberniile ruse, în care scop administrației civile îi sunt date dispoziții de a întreprinde măsuri urgente și eficiente întru soluționarea acestor sarcini imperiale în teritoriul nou-anexat⁷¹. Succesul acestor măsuri a finalizat cu o creștere rapidă a numărului de coloniști transdanubieni, de coloniști germani, elvețieni și de imigranți din guberniile interne ruse, a numărului de negustori străini, îndeosebi greci, armeni și evrei. Ca rezultat, se consolidează puternic pozițiile elementului alogen, în special ale negustorilor, care dețineau monopolul asupra exportului de cereale și produse animaliere din Basarabia prin porturile dunărene – Ismail, Reni, Chilia și prin portul-franc⁷² Odesa. Toate acestea determină anumite schimbări și în structura socială a societății basarabene. Rezultatul acestei politici este consolidarea dominației economice și politice a țarismului în teritoriile dintre Prut și Nistru⁷³.

După adoptarea tarifului vamal din 31 martie 1816⁷⁴, în Basarabia sunt adoptate noi acte legislative, care au fost generalizate în decizia Consiliului de Miniștri din 28 noiembrie 1816, al căror scop era de a reorienta comerțul basarabean de la piețele tradiționale europene spre piața internă rusă și de a pregăti terenul pentru includerea Basarabiei în

sistemul economic și politic al Imperiului Rus⁷⁵.

În această perioadă, la 29 aprilie 1818, este adoptat Regulamentul privind organizarea regiunii Basarabia, care prevedea acordarea unei autonomii limitate regiunii anexate. Regulamentul a stabilit statutul de regiune al Basarabiei în componența Imperiului Rus, a determinat ca centru regional administrativ orașul Chișinău, a confirmat noua împărțire administrativ-teritorială a regiunii (Basarabia a fost divizată în 6 ținuturi: Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Ismail), a instituit organele regionale supreme – Consiliul Suprem, Guvernul Regional, Tribunalul Regional Penal și Tribunalul Regional Civil și instituțiile ținutale etc.⁷⁶ Potrivit stratificării sociale, în Basarabia se stabileau următoarele categorii sociale: *clerul, nobilimea, boiernașii, mazilii, ruptașii, negustorii și mica burghezie, țărani sau coloniștii agricoli, țișanii* (care aparțineau statului și moșierilor) și *evreii*⁷⁷. În așa fel, rangurile privilegiate ale boierilor au fost lichidate, iar această stare socială a fost egalată în drepturi cu nobilimea din guberniile interne ruse și integrată în ea.

Țarismul întreprinde măsuri concrete de a scoate din circulație de pe piața din Basarabia diversitatea de monede străine (*mahmudea, jumătate de mahmudea, o pătrime din mahmudea, rubia, rubeicicul, beșlicul, stambolul, funducul, misârul* etc.⁷⁸), în special turcești, folosind pentru aceasta diferite pretexte, punând în aplicare asignatul rusesc. Prin această măsură administrația imperială urmărea scopul de a proteja vistieria imperială și piața internă rusă, de a apăra interesele burgheziei comercial-industriale ruse și de a crea condiții mai favorabile de includere a Basarabiei în sistemul pieței interne ruse⁷⁹.

Intervin anumite schimbări și în cadrul diferitelor instituții administrative și juridice. Fiind concentrată în capitală, în orașele-porturi și în orașele județene, burghezia comercială a căutat să-și apere, din start, interesele, cerând de la administrația regională și cea imperială instituirea unui Tribunal Comercial, asemeni celui ce funcționa în portul Odesa încă din 1808. Deși ideea instituirii acestei instituții a fost promovată de negustorii mari angroșiști din Odesa, transferați cu traiul în porturile basarabene și cunoscuți deja cu activitatea acestei instituții, în instituirea Tribunalului Comercial era cointereseată și administrația imperială, care căuta să țină sub control activitatea acestei stări sociale⁸⁰. Concomitent țarismul întreprinde măsuri concrete în vederea creării cât mai rapide a unor structuri tipice societății moderne, dar care să excludă posibilitatea încadrării în categoria burgheziei comerciale a elementului național. Din șirul acestor măsuri va face parte și adoptarea structurii de gildă în Basarabia, care se va discuta destul de mult în cadrul cercurilor administrative regionale și imperiale în acești ani, dar care va fi aplicată în a doua perioadă. În condițiile create, când Basarabia deținea statutul de autonomie limitată în componența Imperiului, iar teritoriul era separat de guberniile ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar de piețele europene – de cel de la Prut și Dunăre, unde comerțul exterior și cel cu guberniile ruse era reglementat de tariful vamal prohibitiv din 1822, țarismul este nevoit să adopte un regulament ce ar înlocui tariful vamal și care ar reglementa comerțul cu Basarabia⁸¹.

La această etapă țarismul a depus eforturi substanțiale în vederea instituirii la hotarele de apus ale Basarabiei – la Prut și Dunăre – a unui cordon sanitaro-vamal. Organizarea cordonului a decurs dificil, a necesitat timp și diverse măsuri de ordin economic și politic adoptate de diferite instituții de stat imperiale implicate în soluționarea acestei probleme. Organizând instituții vamale și carantinele provizorii ce urmau să apere Imperiul de pătrunderea molimeii și să asigure stabilirea, atât pentru Basarabia, cât și pentru guber-

niile ruse, a legăturilor comerciale cu țările străine prin intermediul noii frontiere, țarismul a instituit pe parcursul a cinci ani comitete și comisii speciale, a trimis în provincie împuterniciți speciali care urmau să studieze la fața locului punctele de amplasare a carantinelor și a instituțiilor vamale⁸².

Măsurile întreprinse de țarism în scopul instituirii cordonului sanitaro-vamal la Prut și Dunăre denotă că, promovând interesele departamentale, organele de resort ale statului autocrat – imperiale și regionale, civile și militare – implicate în soluționarea problemei, deseori nu găseau soluții comune, iar controversele existente tergiversau rezolvarea problemei. Mult depindea și de administrația regională care, în dorința de a realiza cât mai urgent dispozițiile imperiale, neavând însă nici practica, dar, probabil, nici cunoștințele necesare, nu totdeauna lua deciziile cele mai potrivite. Stabilind locurile de amplasare a carantinelor, vămilor și posturilor vamale la noua frontieră, administrația imperială urma să țină cont și de diverși factori interni – de faptul că în apropiere cu Basarabia este amplasat portul-franc Odesa și de cei externi – că la hotarele ei de apus sunt amplasate porturile dunărene Galați și Brăila.

Dar, instituind, în 1817, cordonul de la Prut și Dunăre⁸³, țarismul, care se străduia să evite concurența mărfurilor străine ce puteau pătrunde în guberniile interne ruse prin Basarabia, dar și din alte considerente, și având deja „exemplul” unificării vamale cu Regatul Polonez⁸⁴, care a contribuit nemijlocit la subminarea industriei ruse, nu mai vroia să lichideze cordonul sanitaro-vamal de la Nistru.

Deși discuțiile privind suprimarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru și unificarea vamală a Basarabiei cu guberniile ruse au început îndată după anexarea provinciei la Rusia, soluționarea întrebării s-a dovedit destul de dificilă, deoarece asigurarea securității vamale trebuia conjugată cu protejarea intereselor economice și politice ale Imperiului în această regiune. Discuțiile de lungă durată care au fost duse pe parcursul a circa 18 ani asupra acestei probleme au demonstrat că în cercurile guvernante imperiale și regionale nu exista o unitate de opinii privind suprimarea cordonului de la Nistru.

Cei care se pronunțau pentru păstrarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru (în special reprezentanții diferitelor instituții de stat imperiale) argumentau necesitatea păstrării acestuia prin faptul că, deoarece teritoriul nou-anexat nu este valorificat, inclusiv din punct de vedere administrativ, era posibil ca mărfurile străine să pătrundă în guberniile ruse fără achitarea taxelor vamale, sub pretextul că sunt mărfuri basarabene, iar creșterea exportului de mărfuri de peste Nistru ar putea spori concurența, provocând astfel nemulțumirea cercurilor comercial-industriale locale. Era și temerea că tot mai mulți fugari din guberniile ruse vor trece vechea frontieră de la Nistru, deoarece în Basarabia șerbă a fost lichidată încă până la anexarea ei la Rusia. Nu era exclus și pericolul răspândirii epidemiilor necontrolate – a ciumei și holerei, care pătrundeau adesea din posesiunile Porții Otomane și din guberniile de sud ale Ucrainei.

În schimb, cei care promovau ideea suprimării cordonului sanitaro-vamal de la Nistru (reprezentanții administrației regionale) invocau necesitatea integrării teritoriului de curând anexat, aducând drept argumente: avantajele extinderii relațiilor comerciale și ale altor tipuri de relații cu guberniile ruse; iraționalitatea vămuirii duble a mărfurilor străine; complexitatea decontărilor însoțită de pierderile inevitabile de timp la carantina dublă – toate acestea frânuau dezvoltarea comerțului exterior, respectiv se reduceau veniturile în vistieria statului. Ei susțineau că suprimarea cordonului va lărgi piața de desfacere a mărfurilor industriale și va extinde sfera de activitate economică a burgheziei comerciale ruse în Basarabia⁸⁵.

Pornind de la interesele „supreme” ale Imperiului, luptând pentru a-și asigura superioritatea politică și economică la periferiile naționale, administrația imperială acționa cu precauție, fără grabă și în repetate rânduri a respins propunerile întemeiate ale administrației regionale privind suprimarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru. Soluționarea problemei se preconiza pentru perioada când vor fi create condiții favorabile, atât sub aspect economic, cât și politic.

Prezența a două cordoane sanitaro-vamale: unul – la Prut și Dunăre, iar altul – la Nistru, deși a grăbit procesul constituirii pieței interne basarabene, a cauzat prejudicii serioase nu numai dezvoltării comerțului cu țările străine, guberniile interne ruse și dezvoltării economice, în general, dar a influențat direct și asupra procesului de geneză și evoluție a burgheziei comerciale basarabene.

Cea de-a doua etapă cuprinde anii 1825-1830, când în Basarabia este pus în aplicare Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia din 17 februarie 1825⁸⁶, care limita exportul peste Nistru a unor mărfuri basarabene ce constituiau ponderea de bază a comerțului cu guberniile ruse și care asigura importul fără plata taxei vamale a mărfurilor de manufactură și de fabrică rusești. În comerțul Basarabiei cu guberniile ruse se stabilește o preponderență dublă a importului mărfurilor ruse în Basarabia asupra exportului mărfurilor basarabene în Rusia. Regulamentul din 1825 era protecționist pentru piața rusă și nefavorabil pentru Basarabia, nu doar prin faptul că limita exportul celor mai solicitate mărfuri basarabene pe piața internă rusă și acorda negustorilor din guberniile ruse drepturi nelimitate în comerțul Basarabiei, dar și prin faptul că limita activitatea comercială a negustorilor basarabeni pe piața internă rusă și frâna, în așa fel, procesul de acumulare inițială a capitalului.

Ca rezultat, pe piața basarabeană slăbesc treptat pozițiile negustorilor din alte țări – în special din Sublima Poartă și Imperiul Austriac, în schimb se întăresc pozițiile negustorilor din guberniile ruse. Politica comercial-vamală promovată de țarism în Basarabia poartă un caracter vădit colonial, ținutul fiind transformat într-o piață sigură și avantajoasă de desfacere a mărfurilor ruse. Regulamentul, fiind în esență protecționist, a provocat nemulțumirea cercurilor comercial-industriale din Basarabia, nu era nici pe placul autorităților regionale, care îl considerau o barieră în calea integrării Basarabiei în sistemul pieței interne ruse. Sub presiunea cercurilor comercial-industriale și a administrației regionale, țarismul a fost impus să facă unele cedări în exportul anumitor mărfuri basarabene în Rusia, dar în ce privește problemele-cheie – suprimarea cordonului vamal de la Nistru și abrogarea Regulamentului din 17 februarie 1825 – nu a cedat⁸⁷. Situația va fi soluționată abia în 1830, când, în urma decretului Senatului Guvernant din 26 septembrie⁸⁸, concomitent cu suprimarea cordonului vamal de la Nistru și aplicarea pe teritoriul Basarabiei a structurii de gildă, este lichidat și Regulamentul din 17 februarie 1825.

Intervin schimbări în sistemul de impozitare a populației. Începând cu 1 ianuarie 1825, în Basarabia este pusă în aplicare decizia Comitetului de Miniștri din 11 noiembrie 1824 cu privire la reforma fiscală, scopul căreia era de a pune capăt haosului în încasarea impozitelor de la populație și de a-i impune la plata impozitelor pe țărani de stat și coloniști, care până acum beneficiau de unele privilegii⁸⁹.

A doua perioadă cuprinde anii 1828/1831-1868/1873 și începe odată cu suspendarea particularităților locale în sistemul administrativ, după lichidarea în 1828 a autonomiei Basarabiei. Administrația Basarabiei era subordonată direct guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei⁹⁰ cu sediul în Odesa și era împărțită în administrația regională, județeană și orașenească⁹¹.

Administrația regională rămâne în orașul Chișinău, iar administrația județeană – în județele Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Ismail cu sediul în orașele Hotin, Bălți, Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail; cea orașenească – în orașele Chișinău, Bender, Ismail, Bălți, Hotin, Akkerman, Chilia și Reni⁹². Administrația regională rămâne în continuare în subordinea guvernatorului civil, numit de către împărat și era alcătuită din Consiliul Regional, Cărmuirea Regională, Administrația Financiară, Tribunalul Regional Penal, Tribunalul Regional Civil și Judecătoria verbală⁹³.

Peste puțin timp pe teritoriul Basarabiei intrară în vigoare legislația comercială rusă, inclusiv: după aplicarea la 26 septembrie 1830 a Regulamentului ghilldelor, suprimarea cordonului vamal de la Nistru și unificarea vamală a regiunii cu Rusia, instituirea Administrației Speciale a orașului Ismail etc. În această perioadă Basarabia este inclusă în sistemul pieței interne ruse, determinându-se locul ei în comerțul intergubernial ca furnizor de cereale și de produse animaliere, pomicole și viticole, de tutun, sare etc. și ca piață de desfacere a „mărfurilor ruse” – articole ale industriei textile, de prelucrare a metalelor etc.

În această etapă burghezia basarabeană se constituie ca stare socială. Măsurile întreprinse de țarism prin aplicarea structurii de ghilldă denotă că burghezia comercială în Basarabia nu s-a constituit ca o categorie economică, obiectivă, ci mai mult ca una fiscală și juridică. Aceasta se datorează nu atât proceselor interne – economice și sociale, nu atât nașterii – genezei și evoluției, ci mai mult deciziilor administrației imperiale și regionale. Deciziile adoptate de țarism în politica economică în anii '30 ai sec. al XIX-lea demonstrează că burghezia comercială basarabeană a fost creată cu susținerea statului, fiind dependentă de el, fără a dispune însă, ca burghezia vest-europeană, de anumite drepturi constituționale. Ea nu a prezentat o entitate coerentă, delimitată etnic și social, conștientă de drepturile și obligațiunile sale.

Ideile modernizării pătrund și în cadrul societății basarabene. În această perioadă intervin anumite schimbări în modul de viață și în mentalitatea nobilimii basarabene. A.Nakko scria în această privință la 1879: „Viața laică s-a născut, la început, la Chișinău, de unde s-a răspândit ulterior și în provincie. În anii '40 ai sec. al XIX-lea noțiunile de conviețuire, viață de societate, viață confortabilă, adresare laică, purtare demnă, s-au răspândit într-atât, încât stările înstărite din mediul urban și cel rural, care până acum locuiau în case mici și incomode, cu două-trei sau, rareori, cu patru odăi, au început acum să-și construiască case mari din piatră, cu holuri mari și săli spațioase. Imitând prin comportamentul său societatea europeană, ei organizau baluri și adunări, la care se întrunea întreaga societate laică orașenească și toți moșierii din vecinătate. Frecventând adunările laice din mediul urban și cel rural, nu se mai putea rămâne în mediul de altădată. De aceea, chiar și acei care cel mai puțin erau predispuși de a face careva schimbări în modul de viață, vrând-nevrând au fost nevoiți să se alinieze oamenilor înaintați. Despre maniere frumoase și modul de a se prezenta respectabil „în sălile cu parchet” nici nu se putea vorbi la acea perioadă. Dimpotrivă, se observă tendința de imitație nereușită a manierelor, totul era puțin caraghios. Dar altfel nici nu putea fi în acel timp. Cert este faptul că societatea basarabeană tindea spre o viață nouă, schimbându-și permanent situația materială și moravurile, pe care le-a moștenit din secolul trecut”⁹⁴.

Pe linia renașterii naționale s-au înregistrat la Chișinău între 1845 și 1848 mai multe tentative ale unor boieri români de a publica ziarul „Românul”. Tipografia eparhială din Chișinău a reînceput din 1853 să imprime broșuri și cărți bisericești în limba română, fiind închisă în 1883⁹⁵.

Cea de-a treia perioadă cuprinde anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea – 1918, de la reformele liberale (Regulamentul agrar din 14 iulie 1868, reforma zemstvelor, reforma judiciară) și până la reunirea cu Paria Mamă – România.

Limita inferioară a acestei perioade coincide cu epoca marilor reforme, sau cu așa-numitele reforme liberale din anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea, care au produs schimbări de ordin calitativ în cadrul societății basarabene. În rezultatul implementării în Basarabia a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868 și a legilor agrare din 3 decembrie 1868, 23 decembrie 1869, 4 iunie 1871, 21 decembrie 1871 și 4 februarie 1875, țăranii domeniali, toate categoriile de coloniști, odnodvorții, țăranii stabiliți pe ocinile răzeșești, pe moșiile moșierești și mănăstirești au fost atribuiți țăranilor-proprietari și împroprietăriți cu pământ. Ca rezultat, au fost lichidate barierele de ordin economic, social și juridic între diferite categorii de țăranii din Basarabia. Respectiv, intervin schimbări și în sistemul funciar. Are loc reducerea proprietăților funciare moșierești: de la 945094 desetine în 1877 la 860178 desetine în 1905, iar proprietatea funciară ecleziastică și a statului s-a mărit – de la 216514 la 314692 desetine. Aceeași tendință de creștere are loc și în cadrul proprietății funciare negustorești, care a crescut, de la 231996 desetine în 1877 la 244132 desetine în 1905, iar proprietatea funciară a diferitelor categorii de țăranii s-a mărit, în aceeași perioadă de timp, de la 1536215 la 1864023 desetine⁹⁶. Ca rezultat, are loc procesul de fragmentare a loturilor funciare țărănești ce a generat, în mod obiectiv, diferențierea țăranimii, fiind mai evidențiat în județele de centru și de nord, unde țăranii au primit loturi mult mai mici, comparativ cu țăranii din județele de sud ale Basarabiei. Pământul a căpătat o valoare deosebită, reprezentând nu doar obiectul unor investiții rentabile de capital, dar și o sursă importantă de existență pentru țăranii. În amploare fenomenul de arendă și subarendă a pământului, la care recurgeau diferite categorii sociale. Toate aceste schimbări au contribuit la dezvoltarea rapidă a relațiilor capitaliste în Basarabia.

Tot în această etapă Basarabia pierde statutul ei de altădată economic, social, politic și juridic de regiune și este transformată în gubernie. La 22 noiembrie 1873, ministrul de interne înaintează în Senatul Guvernant raportul despre lichidarea Consiliului regional al Basarabiei și transformarea regiunii în gubernie rusească, propunere susținută de Consiliul de Stat al Rusiei și aprobată la 7 decembrie 1873 de împăratul Alexandru al II-lea⁹⁷.

Limita superioară a acestei perioade coincide cu Declarația de Unire a Basarabiei cu România adoptată de Sfatul Țării la 27 martie 1918, ce va salva această provincie de bolșevizarea ei, așa cum s-a întâmplat cu alte provincii naționale ale fostului Imperiu Țarist.

Concluzii și generalizări. Analiza celor trei etape în evoluția economică, socială, administrativă și politică a Basarabiei în epoca modernă ne permit să conchidem că specificul evoluției instituțiilor a fost generat de situația periferică și statul de colonie a teritoriului nou-anexat în sistemul economic și politic al Imperiului Rus, care a determinat în mare parte atitudinea vădit discriminatorie a autorităților imperiale față de acest teritoriu și față de acest popor.

Pe parcursul sec. al XIX-lea țarismul a limitat drepturile și posibilitățile autohtonilor, în fond ale moldovenilor, prin atragerea în diferite ramuri economice a coloniștilor și negustorilor de peste hotare și din guberniile ruse, iar în instituțiile ținutale și regionale a funcționarilor ruși, cărora, pentru a se încadra în categoria burgheziei basarabene, le-a acordat diverse înlesniri și privilegii. În consecință, elementul burghez ce s-a constituit ca stare socială și care va domina atât în structurile economice profitabile, cât și cele insti-

tuționale, va prezenta o pătură socială cosmopolită, alcătuită în mare parte din elemente alogene, susținute și protejate de administrația imperială. Astfel, majoritatea ramurilor economice orientate la cerințele pieței, în special comerțul sânt concentrate în mâinile străinilor, în care predominau elementele orientale, iar în instituțiile regionale și ținutale – în mâinile funcționarii ruși. Anume alogenilor – armenilor, grecilor, evreilor, rușilor, ucrainenilor etc. le-a revenit rolul de bază în includerea Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus.

Acordând pentru o anumită perioadă de timp Basarabiei unele particularități în sistemul administrativ, țarismul a promovat o politică consecventă de includere a teritoriului nou-anexat în sistemul economic și politic imperial, parte componentă a căreia era politica de deznaționalizare – rusificare prin învățământ, administrație de stat, politică a populației dispersate, înstrăinarea valorilor spirituale ale neamului și pregătirea unei elite cosmopolite, bazate pe un alt sistem de valori decât cel românesc etc., anularea drepturilor și libertăților naționale și interzicerea utilizării limbii române și a limbilor altor grupuri etnice în toate domeniile vieții sociale, lipsirea românilor basarabeni de propriile valori spirituale și impunerea valorilor spirituale ruse etc.

Prin urmare, lipsa de unitate statală și independență națională, dominația politică și exploatarea economică de către Imperiul Rus au influențat direct evoluția instituțională în Basarabia.

Note

¹ *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London and New York: Routledge (1998). Institutionalism in law.

² *Ibidem.*

³ Vasile Breban. *Dicționar general al limbii române*. Vol. I. – București, 1992, p. 475.

⁴ *Dicționar de sociologie* / Coordonați: Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu. – București, 1998, p. 298.

⁵ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar* / Coordonați: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu. – București, 1988, p. VII.

⁶ П.С. Куницкий. *Краткое статистическое описание заднеэстровской области присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте в 1812 году*. – СПб., 1813.

⁷ П.Н. Батюшков. *Бессарабия. Историческое описание*. – СПб., 1892.

⁸ Л.С. Берг. *Бессарабия. Страна, люди, хозяйство*. – Петроград, 1918.

⁹ Н.В. Лашков. *Бессарабия – к столетию присоединения к России. 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края*. – Кишинев, 1912.

¹⁰ П. Крушев. *Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник*. – М., 1903.

¹¹ *A se vedea mai detaliat „Descrierea succintă a Basarabiei” din 1813 (AISR, F. 19, inv. 1, d. 129) și alte rapoarte transmise de N. Baikov instituțiilor imperiale (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 60, 61, 62; F. 5, inv. 3, d. 473).*

¹² П. Свиньин. *Описание Бессарабской области в 1816 году*. – În: ЗООИД. – Одесса, 1867, т. VI, с. 170-262.

¹³ Ф. Вигель. *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии*. – М., 1892.

¹⁴ С. Урусов. *Очерки прошлого. Т. I. Записки губернатора*. – Кишинев, 1907.

¹⁵ Я. Сабуров. *Земледелье, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 г.* – М., 1830.

¹⁶ Ф. Брун. *О внешней торговле Новороссийского края и Бессарабии в 1846 г.* – În: ЗООИД. – Одесса, 1848, т. 2, с. 357-383.

¹⁷ А.Накко. *Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812.* – În: ЗООИД. – Одесса, 1879, т. XI, с. 269-310.

¹⁸ А.Накко. *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812-1828.* – În: ЗООИД. – Одесса, 1900, т. XXII, с. 109-221.

¹⁹ А.Накко. *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении* (рукопись). – Кишинев, 1879. (*Manuscrisul lucrării se păstrează în fondul de manuscrise al bibliotecii Universității de Stat din Odesa*).

²⁰ Л.Кассо. *Россия на Дунае и образование Бессарабской области.* – М., 1913.

²¹ Л.Кассо. *Византийское право Бессарабии.* – М., 1907; Idem. *Петр Манега – забытый кодификатор Бессарабского права.* – СПб., 1914.

²² *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака.* – Аккерман, 1899; А.Зашук. *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба.* – СПб., 1862, ч. I-II. *Бессарабская область*; Idem. *Сельскохозяйственная промышленность Бессарабской области.* – În: ЗИОСХИОР. – Одесса, 1861.

²³ А.Скальковский. *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края*, ч. I-II, 1731-1823. – Одесса, 1836-1838; Idem. *Болгарские колонии в России.* – Одесса, 1848; Idem. *Торговая промышленность в Новороссийском крае.* – Одесса, 1851; Idem. *Опыт статистического описания Новороссийского края*, ч. I-II. – Одесса, 1850-1853; Idem. *Опыт хозяйственной статистики Новороссийского края.* – Одесса, 1853.

²⁴ Cercetările acestor autori poartă parțial caracter de izvoare, și aceasta din considerentul că, alături de diversele documente depistate din materialele ce le-au fost puse la dispoziție de ofițerii și funcționarii aflați în subordinea lor, depistăm observații, calcule și sugestii proprii. А.А. Skalkovski, de exemplu, a condus mult timp Comitetul statistic principal din Novorosia, a vizitat în scop de documentare Basarabia și era bine informat despre situația ei economică, socială și politică, iar ceilalți – ofițeri ai Cartierului general, aveau sarcina de a studia minuțios resursele economice ale provinciei, aceasta fiind considerată un viitor teatru posibil al operațiilor militare într-un posibil conflict ruso-turc.

²⁵ Н.В. Лашков. *Бессарабия. К столетию присоединения к России. Географический и историко-статистический обзор состояния края.* – Кишинев, 1912.

²⁶ Н.К. Могилянский. *Производство хлебов, хлебооборот и сбыт крестьянского хлеба в Бессарабии.* – Кишинев, 1916.

²⁷ В.Линовский. *О местных Бессарабских законах.* – Одесса, 1842.

²⁸ А.Егунов. *Местные и гражданские законы Бессарабии.* – СПб., 1881.

²⁹ М.Шимановский. *О местных законах Бессарабии.* – Одесса, 1887-1888.

³⁰ О.Пергамент. *Спорные вопросы Бессарабского права.* – СПб., 1905; Idem. *О применении местных законов Арменупола и Донича.* – СПб., 1911.

³¹ Р.Кохманский. *Вопросы гражданского права и процесса, разрешенные нашей апелляционной практикой.* Т. I. – Кишинев, 1875.

³² А.Стадницкий. *Гавриил Бэнулеску-Бодони, экзарх молдо-валахийский (1808-1812), Митрополит Кишиневский 1813-1821.* – Кишинев, 1894.

³³ И.Пархомович. *Краткий очерк жизни и деятельности Высокопреосвященного Гавриила Бэнулеску-Бодони, Экзарха Священного Синода, Митрополита Кишиневского и Хотинского (1813-1821).* – În: Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического общества. Выпуск V. – Кишинев, 1910.

³⁴ Д.Щеглов. *Участие Митрополита Гавриила в гражданском устройстве Бессарабии.* – În: Кишиневские епархиальные ведомости, №17, 1902.

³⁵ И.Халиппа. *Основные исторические данные о Бессарабии.* – În: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / Под редакцией И.Н. Халиппа, т. 2. – Кишинев, 1902.

³⁶ Z.Argbure. *Basarabia în secolul XIX.* – București, 1898.

³⁷ Onisifor Ghibu. *De la Basarabia rusească la Basarabia românească.* – Cluj, 1926.

³⁸ Ion Nistor. *Basarabia sub dominația rusească.* – Cernăuți, 1938; Idem. *Istoria Basarabiei.* Ed. a V-a. – București, 1991.

- ³⁹ Alexandru Boldur. *Imperialismul rusesc în Balcani. Schiță de istorie diplomatică cu privire la români*. – Chișinău, 1937; Idem. *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul Istoriei Românilor*, vol. II. *Sub dominație rusească (1812-1918) Politică. Ideologia. Administrația*. – Chișinău, 1940.
- ⁴⁰ D.D. Bogos. *Basarabia de la 1812 până la 1938*. – Chișinău, 1938.
- ⁴¹ Petre Cazacu. *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918*. – Iași, 1929.
- ⁴² Nicolae Popovschi. *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*. – Chișinău, 1931.
- ⁴³ Ștefan Ciobanu. *Basarabia*. – Chișinău, 1926; Idem. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusească*. – București, 1944.
- ⁴⁴ Alexandru Boldur. *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828*. Studii. – Chișinău, 1929.
- ⁴⁵ М.П. Мунтян. *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии*. – În: Ученые записки Кишиневского ун-та. – Кишинев, 1971, т. 117 (Ист.), с. 3-385.
- ⁴⁶ *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы)*. Сборник документов / Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская. Том. III, Часть I. – Кишинев, 1962, с. 571-577.
- ⁴⁷ Paul Mihail, Zamfira Mihail. *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*. – București, 1993, p. 371-403.
- ⁴⁸ Dinu Poștarencu. *O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940)*. – Chișinău, 1998, p. 5-42.
- ⁴⁹ Dinu Poștarencu. *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei. I*. – Chișinău, 2005, p. 46-55.
- ⁵⁰ Я.С. Гросул. *Автономия Бессарабии в составе России (1812-1828 гг.)*. – În: Труды по истории Молдавии. – Кишинев, 1982, с. 110-203.
- ⁵¹ А.В. Сурилов. *К вопросу об общественном устройстве Молдавии в первой половине XIX века*. – În: Сборник юридического факультета Одесского университета. – Одесса, 1954, т. II, с. 77-92; Idem. *Управление Бессарабской областью 1812-1817 гг.*, с. 93-104; Idem. *Верховный Совет Бессарабской области по «Уставу образования» 1818 года*. – În: Ученые записки Кишиневского ун-та. – Кишинев, 1960, т. 52, с. 109-114.
- ⁵² И.А. Анцупов, В.И. Жуков. *Реформы в управлении Бессарабией с 1812 по 1828 гг.* – În: Ученые записки Кишиневского Госуниверситета. – Кишинев, 1957, т. 26, с. 145-159.
- ⁵³ Marcel Suceică. *Organizarea administrativă a Basarabiei după anexare (1812-1828)*. – În: *Caiete de Istorie*, 2002, nr. 3, p. 19-25.
- ⁵⁴ Sergiu Cornea. *Organizarea administrativă a Basarabiei*. – Cahul, 2003.
- ⁵⁵ Владимир Боршевский. *Общая характеристика функционирования местного самоуправления и мировой юстиции в Бессарабии (к. 60-70 гг. XIX в.)*. – În: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1196355>; Idem. *Развитие местного самоуправления в Молдове (с XIV века до наших дней)*. – În: <http://emsu.ru/ml/view.asp?c1539&p=1>.
- ⁵⁶ В.Морозан. *Функционирование и деятельность административных органов управления Бессарабской области в начале XIX в.* – În: Клио. Журнал для ученых. – СПб., 2005, № 1 (28), с. 125-134, №2 (29), с. 152-161.
- ⁵⁷ Dinu Poștarencu. *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*. – Chișinău, 2006; Idem. *Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei în perioada țaristă*. – În: Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Anuarul Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Serie nouă. Vol. III (XVIII), nr. 2. – Chișinău, 2009, p. 203-212.
- ⁵⁸ Alexei Agachi. *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*. – Chișinău, 2008, p. 35-102.
- ⁵⁹ Elena Aramă. *Istoria dreptului românesc*. – Chișinău, 1995.
- ⁶⁰ Valentina Coptileț. *Organizarea judecătorească în Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea*. – În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socioumanistice”*. – Chișinău, 2001, vol. I, p. 16-21; Idem. *Procedura de judecată în Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea*. – În: *Revista Națională de Drept*, 2001, nr. 1 (Chișinău), 2002, p. 57-60.

⁶¹ Zinaida Lupașcu. *Instituțiile politice și cele juridice din Basarabia (1812-1817)*. – Chișinău, 2004.

⁶² Mihai Tașcă. *Particularitățile aplicării dreptului local în județele Ismail și Cetatea Albă (Akkerman) în perioada anexării Basarabiei la Imperiul Rus*. – În: Revista Națională de Drept (Chișinău), 2005, nr. 5, p. 56-63; Idem. *Aspecte din dreptul comercial al Basarabiei*. – În: Revista Națională de Drept (Chișinău), 2005, nr. 4, p. 60-68; Idem. *Instanțe cu caracter special în sistemul judecătoresc al Basarabiei (1812-1917)*. – În: Dimensiunea științifică și praxiologică a dreptului. – Chișinău, 2009, p. 358-378.

⁶³ *A consulta* în acest sens: Teodor Candu. *Considerații privind administrația în Țara Moldovei în epoca medievală. Serdăria de Orhei-Lăpușna*. – În: Revista de Istorie a Moldovei (Chișinău), 2009, nr. 4 (60), p. 14-22; Silvia Barcaru. *Considerații privind instituțiile administrației locale din Basarabia reflectate în actele legislative rusești din anii 1812-1837*. – Ibidem, p. 69-76; Dinu Poștarencu. *Comitetul provizoriu regional al Basarabiei*. – Ibidem, p. 77-84; Михаил Белоусюк. *О роли полиции в администрировании городов Бессарабии в дореформенный период (1812-1870 гг.)*. – Ibidem, p. 98-105.

⁶⁴ *A consulta* în acest sens: Alina Felea. *Câteva documente privind ispravnicii în Basarabia (1816-1818)*. – În: Revista de Istorie a Moldovei (Chișinău), 2009, nr. 4 (60), p. 205-214; Veronica Melinte, Eugen Cernenchi. *Unele aspecte din istoria creării instituțiilor administrării locale în Chișinău (1812-1818)*. – Ibidem, p. 215-224.

⁶⁵ *Instituțiile administrative locale din Basarabia (1812-1838). Documente și materiale*. – Chișinău, 2011.

⁶⁶ Textul integral al Regulamentului *a consulta*: ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 4-9 verso.

⁶⁷ AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93-94 verso.

⁶⁸ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 61, f. 52-58 verso; F. 17, inv.1, d. 5, f. 85-97 verso.

⁶⁹ Rapoartele și corespondența acestor funcționari cu instituțiile imperiale ne permit să pătrundem în esența specificului existenței și funcționării instituțiilor din Basarabia.

⁷⁰ ПСЗРІ. Собр. I, т. XXXII, 1813. – СПб., 1830, №25441 „а”, с. 613-619.

⁷¹ Exemplu în acest sens ne pot servi instrucțiunile Comandantului-șef al armatei ruse de la Dunăre, amiralului P.V. Ciciagov, date guvernatorului civil al Basarabiei S.D. Sturdza din 23 iulie 1812, referitor la modalitatea administrării teritoriului anexat (AISR, F. 19, inv. 3, d. 125, f. 50-54 verso).

⁷² *Porto-franco (port liber)* – termenul „porto-franco” desemnează un port, sau un cartier din port, despărțit vamal de restul teritoriului țării, în care, potrivit unei convenții speciale, mărfurile importate, exportate sau aflate în tranzit nu sunt supuse taxelor vamale sau altor formalități fiscale.

⁷³ *A consulta* în acest sens: Valentin Tomuleț. *Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a sec. al XIX-lea*. – În: Tyrageția. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Anuar IV-V. – Chișinău, 1997, p. 239-250. Idem. *Influența activității comerciale a negustorilor evrei asupra evoluției stărilor mijlocii din Basarabia (anii 1812-1868)*. – În: Symposia professorum. Seria *Istorie*. Materialele sesiunii științifice din 4-5 mai 2001. – Chișinău: ULIM, 2001, p. 47-53; Idem. *Rolul negustorilor din Ismail și Reni în relațiile comerciale ale Basarabiei cu Sublima Poartă în anii '30 ai secolului al XIX-lea*. – În: Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socioumanistice”. – Chișinău, 2001, vol. II, p. 299-310; Idem. *Negustori greci în orașele Basarabiei în anii '30-'60 ai sec al XIX-lea*. – În: Conferința științifică internațională. Raporturile moldo-grece în contextul relațiilor internaționale. Probleme și perspective. – Chișinău, 2002, p. 76-78; Idem. *Influența activității negustorilor alogeni – evrei, greci și armeni asupra constituirii burgheziei comerciale naționale din Basarabia (1812-1868)*. – În: Filosofie. Știință. Politică: realizări, implementări, perspective. Materialele conferinței internaționale. 28-29 noiembrie 2002. – Chișinău, 2003, p. 326-330.

⁷⁴ Noul tarif vamal este adoptat în Basarabia în noiembrie 1816 și se răspândea doar asupra unor mărfuri. Perceperea taxei vamale – „vama” se efectua, ca și în trecut, și constituia 3% *ad valorem* (AISR, F. 560, inv. 4, d. 235, f. 1).

⁷⁵ AISR, F. 1263, inv. 1, d. 101, f. 681-681 verso.

⁷⁶ *Устав образования Бессарабской области 1818 г.* – Кишинев, 1818, с. 1-26.

⁷⁷ *Ibidem*, Prefață, p.16.

⁷⁸ AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 12-12 verso; ANRM, F. 2, inv. 2, d. 51, f. 1, 7.

⁷⁹ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1320, f. 20 verso-21; F. 6, inv. 2, 1832, d. 610, f. 8.

⁸⁰ *A se vedea* în amănunte: Valentin Tomuleț. *Contribuția negustorilor basarabeni la instituirea Judecătoriei Comerciale din Basarabia*. – În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Seria „Științe socioumane”. – Chișinău, 2001, vol. II, p. 278-298.

⁸¹ Ne referim la „*Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia*” din 17 februarie 1825.

⁸² Despre instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut și Dunăre *a consulta*: Valentin Tomuleț. *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*. – Chișinău, 2002, p. 129-182.

⁸³ Г.П. Небольсин. *Статистические записки о внешней торговле России*. Ч. II. – СПб., 1835, с. 132.

⁸⁴ După suprimarea cordonului vamal între Regatul Polonez și Imperiul Rus în 1819, la cerearea fabricanților ruși, și din cauza concurenței și micșorării taxei vamale, guvernul rus a fost nevoit ca după adoptarea tarifului vamal din 1822 să restabilească cordonul vamal (*История Польши*. – М., 1956, т. 1, с. 510). El a fost suprimat abia în 1850 (Е.И. Дружинина. *Южная Украина в период кризиса феодализма 1825-1860 гг.* – М., 1970, с. 184).

⁸⁵ Despre suprimarea cordonului sanitaro-vamal la Nistru *a consulta* mai detaliat: Valentin Tomuleț. *Controverse privind suprimarea cordonului vamal de la Nistru (anii 1812-1830)*. – În: *Tyragetia*. Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Anuar VI-VII. – Chișinău, 1998, p. 215-218.

⁸⁶ AISR, F. 560, inv. 3, d. 204, f. 21-29.

⁸⁷ *A se vedea* în amănunte: Valentin Tomuleț. *Politica colonial-comercială a țarismului în Basarabia în anii '20 ai sec. al XIX-lea (în baza „Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia” din 17 februarie 1825)*. – În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Seria „Științe socio-umane”. – Chișinău, 1999, p. 256-262.

⁸⁸ AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93-94 verso.

⁸⁹ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 985, f. 1.

⁹⁰ *De facto*, administrația Basarabiei era subordonată guvernatorului general al Novorosiei din 1823.

⁹¹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 5-5 verso.

⁹² *Ibidem*, 5 verso.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ А.Накко. *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении* (рукопись). – Кишинев, 1879, с. 227-227 об.

⁹⁵ *Istoria României*. Compendiu. Ediția a II-a, revăzută și adăugată. *Coordonatori*: Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan. – Cluj-Napoca, 2007, p. 581.

⁹⁶ Despre rezultatele împrumutării diferitelor categorii de țărani *a se vedea* mai detaliat: Я.Гросул, И.Будак. *Крестьянская реформа 60-70-х годов XIX века в Бессарабии*. – Кишинев, 1956, с. 37-104, 131-173; Valeriu Scutelnic. *Regulamentul despre relațiile agrare ale țăranilor regiunii Basarabia*. – În: *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1. – Chișinău, 2007, p. 60-78.

⁹⁷ ПСЗРИ. Собр. II, т. XLVIII, 1873, отд. второе, №52721. – СПб., 1876, с. 370.